

PISANO POLJE

SODNE LIPE IN MEJNA ZNAMENJA

DR. JOSIP ŽONTAR

Slovenska kmečka vas preteklosti je imela troje bistvenih sestavin. Prva so bili kmečki domovi, kjer so bivale krepke družine. Tam je bilo središče gospodarstva, tu je potekalo trdo delo v ritmu letnih časov. Druga sestavina kmečke vasi je bila cerkev s pokopališčem. Tu je bil kraj za duhovno poglobitev, kjer so gojili vrednote večnosti. Tretja sestavina pa je bila vaška lipa, simbol vaške skupnosti, prizorišče sklepanja družabnih odnošajev in kraj upravnega in sodnega udejstvovanja. Še danes stoji v Sloveniji cela vrsta orjaških, prastarih lip, o katerih bi mogli s pesnikom Župančičem reči: »Sanje stoletij vrhove jim zibljejo v daljnem šumenju, vsake pomladi novina poslušna skrivnosti davnine.« Kot primer bi navedel Najevnikovo lipo nad Črno pri Prevaljah (sl. 1). Obseg debela znaša 11,70 m, prednja stran meri 4 m. Višina pa le 23 m. V višini 15 m od tal raste na veji lipe smreka, ki bo v kratkem preseгла meter višine. Na vzhodni strani ima deblo veliko votlino zvezdaste oblike približno 2 m premera. Za lipo je zanimiva stara kapelica, pod lipo pa pet klopi in kegljišče pravilne dolžine. Pri božjepotni cerkvi na Trški gori (župnija Št. Peter pri Novem mestu) stojé tri veličastne lipe. Največja ima premera 5 m in je skoraj popolnoma votla. V njeni duplini more stati deset odraslih ljudi. Spodaj je obzidana z močnim zidom, pod njo pa je starodavna miza s klopmi. Podobne, le bolj redko ohranjene so lipe v trgih in mestih (n. pr. v Motniku in Višnji gori). Narodna pravljica o povodnem možu omenja tudi lipo ob bregu Ljubljane na Starem trgu. Tam so se zbirali meščani k igri in plesu. Po svoji legi se dajo vaške lipe razvrstiti v lipe, ki stojé sredi vasi, na nekem odprtem prostoru ali v sosesčini cerkve, pogosto tudi na vzpetinah, in v lipe pri gradovih. S stališča pravnih starin nas pa zanimajo le tiste lipe, ki so bile v kateri koli zvezi s pravnim življenjem naroda. Ako se dá ugotoviti, da je bilo na lipo pritrjeno železje, del verige, potem se dá iz tega sklepati, da je služilo drevo za privezovanje oseb kakor pri sramotilnem stebru. Ponokod, n. pr. na Vačah, je stal sramotilni steber v neposredni bližini sodne lipe. Važni so tudi predmeti, ki stojé ali ležé okoli

Sl. 1. Najevnikova lipo; pod njo sedanji gospodar z družino. (Fot. prof. V. Petkovšek.)

Sl. 2. Cerkvica sv. Antona v Mersi. (Fot. dr. J. Trinko, Videm.)

drevesa, n. pr. zid, ki obdaja lipo. Pri ziljski lipi v Gorjah stojé godci na tem zidu, ko se vršé ob slavnostih prastari plesi pod lipo. Po mnenju nekaterih so sklepali stari Ziljani pod lipo tudi ženitovanjske pogodbe. Pod lipami so bile pogosto ali so še kamnitne mize s sedeži, ki so ponekod leseni, ponekod pa tudi kamnitni. Najlepše primere sodnih miz poznamo iz zgodovine beneških Slovencev, ki prebivajo v goratem predelu med Tilmentom in Sočo, severovzhodno od Čedadu. Tu so se ohranile stare pravne uredbe tja do konca 19. stoletja. Šest in trideset sosesk, t. j. zemljepisnih in gospodarskih skupnosti, je tvorilo jedro Beneške Slovenije. V Trčmunu, rojstnem kraju sivolasega pesnika prof. dr. Ivana Trinko (v Vidmu), v Čenebli ali drugod, povsod najdemo vsaj do srede 19. stoletja tako imenovano »sosednjo«, t. j. zbor vseh gospodarjev soseske. Župan je po potrebi poslal obhodnika, ki je pozival od hiše do hiše: drijéve sosjednja! Nato so se sešli gospodarji na trgu pred cerkvijo pod stari lipami, pri kamnitni mizi, da so razpravljali o upravnih zadevah, zlasti o popravilu občinskih potov, o času trgatve, o mejnih sporih, o užitku skupnih pašnikov, o vzdrževanju cerkvice in podobnem. Župan je predsedoval. Kot znamenje svoje oblasti je držal palico v rokah. Ko se je vršilo glasovanje, je zarezoval župan oddane glasove, na enem koncu palice tiste za »da«, na drugem za »ne«. To je bila vrsta roša ali rovaša, ki jo najdemo pri skoraj enakem postopanju na vaških pravadah v Slov. marki in Istri tja do 17. stoletja. Rovaš je bil neke vrste sodni zapisnik; kdor je imel več zarez na njem, je zmagal pri vaškem sodišču.

Vse slovenske »soseske« Beneške Slovenije so bile združene v dve veliki županiji, landarsko in mersinsko. Vsaka izmed njih je imela svoje sodišče. Landarska »banka« je imela svoj sedež v Bjáčah pri Landarju, pozneje v Trčetu. V obeh krajih so stale pod lipami kamnitne mize s klopmi. Tu so razpravljale, sklepale in sodile pod predsedstvom velikega župana ali dekana tzv. dvanajstije, to je dvanajst sodnikov — prisodnikov landarske banke. Podobno je stala v Dolnji Mersi (sl. 2) pri cerkvi sv. Antona mersinska sodna miza pod častitljivimi lipami. Danes ni več miz na prvotnem mestu. Le zadnji ostanki starodavne sodne mize v Bjáčah in Trčetu so vidni na slikah. Kako lepe so morale biti te kamnitne mize s klopmi pod košatimi lipami, kaže ohranjeno staro ljudsko sodišče iz sosesčine beneških Slovencev, v Cavalese na južnem Tirolskem (sl. 3). Ena izmed lip, pod katero je bila mersinska sodna miza, stoji še poleg cerkvice sv. Antona v Dolnji Mersi. Vsaj enkrat na leto pa so se sešli zastopniki vseh treh dolin Beneške Slovenije pod staro-

Sl. 3. Lipa v Cavalese na Južnem Tirolskem.

davnimi lipami pri veliki kamnitni mizi poleg cerkvice sv. Kvirina v bližini Šentpetra Slovenov ob Nadiži. Pri tej cerkvi so razpravljali o zadevah, ki so bile skupne vsem beneškim Slovincem, o deželnih potrebah, o javnem redu ter sodili prestopke in hudodelstva. Tako obsežno avtonomijo so uživali nekdanji beneški Slovenci.

Tudi drugod na slovenskem ozemlju moremo ugotoviti iz virov, da so se vršile vaške pravde pod lipami. Na Koroškem se omenjajo že v 13. stoletju. Posebno zanimive so bile razmere na blejskem gospostvu. Ondotno nižje sodstvo je bilo razdeljeno med škofa v Briksenu, goriškega grofa in radovljiško gospostvo. Zato so zastopniki vseh treh razsojali pod starodavno blejsko lipo sredi vasi Grad (danes Bled), na križišču ceste od blejske župne cerkve proti Rečici in steze, ki pelje od blejskega gradu na cesto pri Zasiču. Tam je danes studenec in kapelica. Tudi »gorske pravde« so se vršile pogosto pod lipo pri cerkvicah vrhu vinskih gor. Tu je »gorska palica«, ki jo je imel predsednik vinogorskega zbora v rokah, združevala vse vinogradnike enega okoliša pod seboj.

Vaške pravde so se le redko ohranile preko 16. stoletja. Deželno knežji komisarji so tudi stremeli, da jih prelože iz starega mesta pod lipami v gradove, pod nadzorstvo graščinskih upraviteljev. Zato je ustno izročilo o slovenskih sodnih lipah danes tako borno. Drugače je bilo v tem pogledu na meji med slovenskim in hrvaškim življenjem, kjer prehaja v ozemlje plemenskih občin, n. pr. Draganići, Krašići itd.

Še v neki posebni obliki moremo ugotoviti vaško lipo na slovenskem ozemlju, t. j. lipo s kmečkimi kamni. Pod lipo ni kamnitne mize niti večjih sedežev, marveč vrsta velikih kamnov, ki so razvrščeni po trati okoli lipe. Najlepši primer je v Prešernovem rojstnem kraju v Vrbi (sl. 4). Na zemljišču, ki pripada občini, stoji prastara lipo. Okoli drevesa so razvrščene velike skale. Našteti jih moremo le še osem, ostalih osem, med njimi največjo, so zazidali pred leti v vaškem mlinu na električni pogon, ki stoji tik starodavne vaške lipe. Kamnov je bilo torej toliko kakor kmečkim gospodarjev-posestnikov v vasi. Ohranjeni kamni imajo višino med 30 in 50 cm, širina pa je med 50 cm in 1,10 m. To je najbrž edinstven primer lipe s tzv. kmečkimi kamni, ker si glede primera v Smokuču še nisem na jasnem. Na teh starodavnih kamnih so nekdanj sedeli vaški očanci in razpravljali predvsem o upravi vrbovske gmajne, ki je merila do nedavnega 90 ha. Določali so tudi pašni red v smislu tzv. srenjskih pravic posameznih posestnikov.

Proti jugu slovenskega narodnega ozemlja postajajo sodne lipe redkejše. Namesto njih najdemo odprto lopo, v kateri se je shajalo sodišče. Statut istrskih Moščenic (sl. 5) n. pr. omenja »ložo komunsko«, v kateri je bil »stol pravdeni«. Kdor pride z obale iz Drage na vrh hriba, kjer leže Moščenice, ne uživa le krasnega razgleda na Jadran proti otoku Cresu-Osoru in jugoslovanski obali v daljavi, marveč zapazi pred cerkvico sv. Jerneja, ki sega v 15. stoletje, tudi staro drevo, pod njim pa kamnitno sodno mizo z vklesanim napisom: Diligite iustitiam (spoštujte pravico!). Toda znamenito sodišče moščeniške občine se ni zbiralo tu pod drevesom, marveč ne daleč proč v občinski lopi. Podobne lope kot del pritličja mestnih hiš ali rotovžev najdemo večkrat tudi v naših mestih in trgih. Še pozneje, ko so se vršile že vse sodne razprave v zaprtih prostorih, so ohranili spomin na nekdanje javne sodne zборе s tem, da so ob razglasitvi sodbe odprli vrata in okna sodnih dvoran.

Slovenski kmet je bil od nekdanj tesno povezan z rodno grudo, s svojo lastno zemljo. Zato drži s pravnozgodovinskega vidika še prav posebno označba pisatelja Finžgarja, da segajo korenine grunta do pekla. Vsaka zemljiška posest je morala imeti določene meje. Isto je veljalo tudi za upravno in sodno območje graščin, trgov, mest, zemljiških gospostev, nižjesodnih in višjesodnih ali deželskosodnih okrajev. Zato je običaj, napravljati mejna znamenja, prastar. Omenjajo se nasipi iz zemlje, jarki, gomile iz kamna, križi, ki so jih zasekali v kamen, ali mejna drevesa, žebli, ki so jih križem zabili v drevesa, hišne številke, ki so jih zasekali v les. Posebno trajni so kamni-mejniki, ki so včasih označeni s križi, črkami ali grbi. Ako je potekala meja med dvema okolišema sredi mesta, ki je držal čez reko, so kaj radi zabili na tistem mestu velik obroč. Kdor je pred preganjalci preskočil ta obroč, je bil varen, kajti biriči niso smeli preko meje. Starih mejnikov je malo ohranjenih. Posebno lep je moral biti mejnik obgradja v Kropi iz leta 1728, ki je baje zakopan pred znamenjem sredi trga. Važni so bili tisti mejniki deželskosodnih okrajev, pri katerih so izročali imetniki nižjesodne oblasti ujete hudodelce s posebnimi simboli biričem krvnega sodnika.

Prastari in še danes ponekod zelo značilni so običaji pri stavljanju mejnikov. Najprej izkopljejo jamo, v katero nameravajo položiti mejnik. Nato posujejo dno jame s črepinjami, z drobci stekla, apna, mavca ali pepela, torej vobče s predmeti, ki ne preperé. Ponekod, n. pr. pri Sv. Petru pod Sv. gorami, denejo še več manjših novcev v jamo. Nato

Sl. 4. Lipa s kmečkimi kamni v Vrbi na Gorenjskem. (Fot. prof. Fr. Planina.)

Sl. 5. Cerkvica sv. Jerneja z lopo v Moščenicah.

zavalé kamen-mejnik vanj in ga zasujejo tako, da moli le malo iz jame. Predmete, ki so jih nasuli pod mejnik, zovejo »znamenja« ali »dokaze«. Popolnoma po pravici. Ako postane mejna črta iz katerega koli vzroka sporna, je potrebno prekopati ono mesto in poiskati sledove opisanih predmetov. Takšen način označevanja mejnikov najdemo v Evropi od švedske preko srednje Nemčije, Bavarske, Furlanije, slovenskih dežel do kraškega ozemlja, kjer se izgubi. Pojavi se pa ponovno v dolini bolgarske Marice.

Starši so od nekdanj skrbeli, da bi otroci vedeli, do kam seže očetova zemlja. Zato so jemali ob stavljanju mejnikov otroke s seboj. V izkopano jamo je moral stopiti najmlajši iz družine. Nato ga je oče ali kdo drug močno zlasal, da bi vse žive dni pomnil, kdaj in kje so stavili mejnike. Ta običaj je odmiral že proti koncu prejšnjega stoletja. Pesnik Valentin Vodnik omenja iz l. 1814 podoben običaj, da »mladenčce vuhajo, ko stavijo mejó«. Posebno slovesni so bili periodični obhodi ali »pojezdi« mejá v trgih in mestih. Dr. Josip Vošnjak pripoveduje v svojih spominih iz mladostnih dni, da so tržani šoštanja vsako leto prav slovesno obšli mejo trškega upravnega in sodnega okoliša. Pri vsakem mejniku so zgrabili možje dečke in vsakega po trikrat prav krepko postavili na mejnik, da bi si ga dobro zapomnil. V Laškem in Ljutomeru so ob »pojezdih« mejá podarili otrokom tudi nekaj denarja v spomin in jih pogostili. Kako natančno so opravili obhod meja v št. Vidu ob Glini na Koroškem, priča sledeče dejstvo. Neka hiša je stala ravno na meji, tako da je potekala mejna črta preko poslopja skozi neko sobo. Zato je komisija meščanov pri obhodu meje odprla na eni strani okno, zlezla v hišo, prekoračila sobo po mejni črti in se na drugi strani zopet skobacala skozi okno na prosto.

Eden glavnih predmetov razpravljanja pri ljudskih sodiščih so bili mejni spori. Meja morda ni bila dovolj natančno označena, stara mejna znamenja so se zaradi preperevanja zbrisala ali pa je bila človeška roka vmes. Navadno so skušali spor mirno poravnati. Pri tem so sodelovali izkušeni stari možje, sosedje, izvedenci. Kaj vse

so storile stranke, da bi zmagale v sporu! Ako so morale priseči, da bodo pokazale potek prave meje, do kamor seže njihova zemlja, so nasule v svoja obuvala domače prsti in nato ravnodušno prisegle, da hodijo po lastni zemlji. Morda tiči v tej zvižaji slovenskega kmeta spomin na posebni razmejitveni postopek, ki ga najdemo v raznih oblikah v bosenskem običajnem pravu in v srednjeveških virih na Hrvaškem, Češkem, Poljskem in v Romuniji. V mejnem sporu je odredil sodnik, da položi ena izmed strank sama ali skupaj z določenim številom soprisežnikov tako imenovano razmejitveno prisego. Morala je odložiti vrhno obleko in sezuti čevlje, ponekod se celo zakopati do kolen v zemljo. Nato pa je morala priseči, da bo govorila popolno resnico in pokazala pravo mejo. Pri prisegi ali pri hoji po mejni črti pa je morala držati z roko nad glavo kos ruše ali vrečo, ki je bila napolnjena s prstjo iz sporne nepremičnine. To je neke vrste božja sodba, ker so ljudje verovali, da bo onega pri priči zadela božja kazen, ako bo govoril neresnico, oziroma se le za las premaknil od prave mejne črte. Prst je imela vobče veliko vlogo pri pravnih poslih, ki so se tikali nepremičnin. Saj so po normanskem pravu n. pr. ob podelitvi zemlje v fevd poslali v vrečici prst, ki je bila vzeta s tistega zemljišča, ki je bilo dano v fevd.

Prastara so tudi znamenja, s katerimi še danes izražamo prepoved dostopa na določeno zemljišče. Ponekod zasade kol v zemljo in pritrldijo nanj dve deščici navzkriž ali nekoliko slame. Drugod postavijo dva kola pokonci, na vrhu pa enega počez ali pa samo dve lati ali krajnika navzkriž. To je starodavno »zakrižanje«, ki ga je nekdanj uporabljala tudi oblast v izvršilnem postopanju, da prisili dolžnika k določeni dajatvi ali storitvi. Dolžniku so namreč »zakrižali« vhod k njegovi domačiji. Ako je pa odstranil drog, na katerem so bile pritrjene deščice ali snop slame, je moral plačati veliko globo. Še danes najdemo podobne simbole pri nezavarovanih prehodih čez železniški tir.

Mejna znamenja torej označujejo ne le potek mejne črte pri nepremičninah, marveč pogosto tudi pripadnost nepremičnine določeni osebi. Taka znamenja za pripadnost so obstajala že od nekdanj tudi pri nekaterih premečninah. S pravnozgodovinskega stališča so posebno zanimiva znamenja, ki jih dajejo kmetje, posebno v gorskih vaseh svoji živini, zlasti ovcam. Pozneje so pričeli zaznamovati tudi krave. Ako jih ženejo skupno na pašo, ne zadošča, da se ločijo po zvoncih vodilnih živali. V Tuhinjski dolini, okolici Motnika, Lomu, Ratečah, Kranjski gori, Podkórenu in v Bohinju vobče imajo posebna »hišna znamenja«. Živalim zarežejo v ušesa razna znamenja, n. pr. luknjice, trikotnik, krog, škrbine, ostrokotne ali polkrožne zareze, oziroma odrežejo konček enega ali obeh ušes. Črnetova drobnica v Kranjski gori ima na desnem ušesu dve jamici; Makovčeve ovce v Podkórenu pa imajo na desnem ušesu ostrokotno zarezo zgoraj, na levem ušesu pa spodaj.

